

способствует достижению художественности и в отношении произведения в целом, и в организации всего музыкально-тематического материала и инструментовки. Длительно повторяющиеся, стабильно организованные элементы музыкальной ткани используются, во-первых, для достижения определенных художественных целей, и, во-вторых, одновременно лишь в немногих из ряда возможных средств музыкального языка (прием *ostinato*, строго равномерная метрическая пульсация и пр.).

Эвристические перспективы методологических принципов теории самоорганизации представляются наиболее интересными и плодотворными при изучении механизмов творческого мышления, отличающегося многомерностью, неоднозначностью и необратимостью протекающих в нём процессов. Широкое распространение синергетической концепции в гуманитарных науках было внутренне подготовлено уже содержащимися в них прообразами идей самоорганизации. Благодаря широкому междисциплинарному синтезу, усилению философских и методологических компонентов синергетического знания, становятся возможными соединение различных способов постижения мира, диалог науки и искусства, творческое переосмысление известных образов, символов, ценностей культуры. Нелинейный стиль мышления, предложенный синергетикой, предполагает целостное и многомерное восприятие изменчивого, нестабильного и сложного мира, готовность к многовариантности его развития, к появлению непредсказуемого и вместе с тем «запрограммированного» нового. Познавая уникальные законы духовного мира, человек совершенствует своё мышление и, следовательно, меняется сам.

Литература

1. **Выготский Л.С.** Психология искусства. – Ростов н/Д: изд-во «Феникс», 1998. – 480 с.
2. **Евин И.А.** Искусство и синергетика. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 164 с.
3. **Евин И.А.** Синергетика мозга и синергетика искусства. – Москва-Ижевск: Институт компьютерных исследований, 2003. – 164 с. Бел
4. **Каган М.С.** Философия культуры. – СПб.: Петрополис, 1996. – 415 с.
5. **Копцик В.А., Рыжов В.П., Петров В.М.** Этюды по теории искусства: Диалог естественных и гуманитарных наук. – М.: ОГИ, 2004. – 368 с.
6. **Малинковская А.В.** Класс основного музыкального инструмента. Искусство фортепианного интонирования: учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по специальности 039700 «Музык. Образование» / А. В. Малинковская. – М.: Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС, 2005. – 381 с.
7. **Медушевский В.В.** О закономерностях и средствах художественного воздействия музыки. – М.: Музыка, 1976. – 254 с.
8. **Пригожин И., Стенгерс И.** Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой. – М.: Прогресс, 1986. – 432 с.

УДК 37.0 : 7.01 + 130.122

Шрамко О. І.

МИСТЕЦЬКА ОСВІТА І ДУХОВНА КУЛЬТУРА ОСОБИСТОСТІ

Статья посвящена проблеме воспитания духовной культуры личности и роли художественного образования в этом процессе. Обосновывается взаимосвязь и взаимозависимость категориального ряда «духовность – культура – личность – индивидуальность» как константного для раскрытия семантического поля проблемы.

Ключевые слова: *духовность, культура, личность, индивидуальность, искусство, художественное образование.*

Необхідність змін в системі національної освіти й виховання – давно вже визнана потреба життя незалежної України. Ці зміни стосуються всіх сфер реформування вітчизняної

школи, але їх основу складають пошуки нових ціннісних орієнтирів, спрямованих на відродження духовної культури суспільства. Гуманістично-особистісна орієнтація сучасної освіти повертає нас до традиційних, невмирущих цінностей людського духу – цінностей, які ми називаємо духовними і узагальнюємо триєдністю Істини, Добра і Краси. Криза духовності і культури загалом виокремлює у програмі реформування національної системи освіти проблему осмислення духовних засад життя людини і розуміння завдань виховання духовної культури особистості як першочергових і необхідних.

Духовна культура особистості і проблема її виховання привертають увагу науковців дедалі частіше, адже саме поняття духовної культури особистості є невід'ємним компонентом сьогодення – умовою та наслідком демократизації і гуманізації суспільства. Багатобарвна поліфонія підходів до осмислення проблеми духовної культури особистості представлена сьогодні дослідженнями в галузі філософії, психології, педагогіки (І. Д. Бех, В. С. Возняк, Г. І. Горак, О. І. Зеліченко, С. В. Кримський, М. І. Лук, В. А. Малахов, С. В. Пролеєв, І. В. Степаненко, В. Г. Табачковський, В. Д. Шадріков та інші). Вчені намагаються віднайти найефективніші шляхи духовного виховання особистості, серед яких все частіше називається мистецтво.

У роботах В. П. Іванова, А. С. Канарського, І. Я. Лисого, В. І. Мазепи, В. А. Малахова, І. К. Мойсєєва, О. П. Наконечної, Л. І. Новикової, Т. І. Орлової, М. В. Поповича, Р. П. Шульги та ін. висвітлюються різні грані виховного потенціалу мистецтва, ступінь його впливу на особистість. Осмислення проблеми активно відбувається сьогодні і в галузі вітчизняного мистецтвознавства та мистецької педагогіки (А. Г. Баканурський, В. Г. Бутенко, Л. М. Масол, С. А. Ничкало, О. М. Олексюк, Г. М. Падалка, О. П. Рудницька, О. М. Семашко, О. П. Щолокова та ін.).

Проте робіт, присвячених вихованню духовної культури особистості засобами мистецтва, ще замало і це зрозуміло, адже проблема духовності увійшла у контекст вітчизняного гуманітарного пізнання порівняно недавно. З іншого боку, аналіз опрацьованих джерел говорить про недостатню розробленість категоріального апарату досліджень даного напрямку, що певним чином стримує роботу. Відповідно, *метою представленої статті* стало обґрунтування взаємопов'язаності та взаємозалежності категоріального ряду «духовність – культура – особистість – індивідуальність» як константного для розкриття ролі мистецької освіти у процесі духовного виховання особистості.

Поняття духовності, яке старанно замовчувалося за радянських часів, або ж обережно вживалося майже виключно в релігійному контексті, за останні два десятиріччя незалежності пострадянського простору все активніше набуває статусу однієї з основоположних і найважливіших категорій соціально-гуманітарного дискурсу. Актуальність наукового дослідження категорії духовності в контексті реалій сьогодення підкреслюється і тим незаперечним фактом, що феномен духовності безперервно виявляє свою багатомірність, суперечливість, неоднозначну й водночас надзвичайно продуктивну смислову наповненість. Це, в свою чергу, зумовлює багатоаспектність і принципову незавершеність, світоглядну й методологічну відкритість його розгляду.

На терені сучасної вітчизняної гуманістики таку відкритість демонструють теоретичні конструкти С. В. Пролеєва (онтологічне обґрунтування філософсько-категоріального статусу поняття «духовність» та форм існування духовності), В. П. Іванова, Г. І. Горак, С. Б. Кримського, В. Г. Табачковського (історико-філософські, соціокультурні, морально-світоглядні ідентифікації духовності), В. С. Возняка, В. А. Малахова, Н. В. Хамітова (екзистенційні розвідки смислового поля духовності), І. В. Степаненко (спроба експлікації та концептуалізації інтерсуб'єктивного виміру духовності на постметафізичних засадах), О. І. Зеліченко, О. В. Киричук, Ж. Б. Юзвак (аксіологічний та психолого-педагогічний аналіз духовності), Н. В. Караульної (соціокультурні та структурно-функціональні репрезентації духовності) та ін.

Якщо звернутися до сучасних наукових дефініцій духовності, то найавторитетніші з них визначають духовність як «безупинну турботу людини про себе й водночас турботу про

світ», «найвищий рівень ієрархії цінностей людського світовідношення» (В. Г. Табачковський), «здатність переводити універсум зовнішнього буття у внутрішній всесвіт особистості на етичній основі» (С. Б. Кримський), «специфічно людську здатність до самовизначення, самотворчості, самотрансцендування до Іншого», «надутилітарно ціннісний зміст і спрямованість людської життєдіяльності» (І. В. Степаненко) тощо.

Теоретичний аналіз досліджень дозволяє говорити про назрілу необхідність комплексного підходу до обґрунтування категорії духовності і розгляду її принаймні в трьох основних аспектах: екзистенційно-особистістому, універсально-світоглядному та національно-ціннісному. Відповідно духовність може бути визначена як історично сформований, смислоутворюючий, ціннісно-інтенціональний екзистенціал, що забезпечує і спрямовує процес саморозвитку, самореалізації та самозбереження особистості як суб'єкта культури. Тобто духовність постає як спосіб екзистенції особистості - її самопобудови у часопросторі культури через самовизначення і самоспрямування і виявляє «властивість людського світу, котра репрезентує його вертикальність» [5, с. 200]. Цю вертикаль можна розуміти як духовне самозаглиблення людини з метою її самотворення, самовдосконалення та самовиховання.

Слід зазначити, що з якої б точки зору ми не підходили до осмислення феномену духовності, досить чітко простежується взаємопов'язаність та взаємозалежність категорій «духовність» і «культура». І це зрозуміло, адже і повсякденною свідомістю культура сприймається як сукупність духовних цінностей, і в науковому вжитку, як одне з фундаментальних понять соціально-гуманітарного пізнання. Отже поняття культури, не зважаючи на всю складність та різноманітність підходів до його розуміння, найчастіше позначає комплекс духовного життя людини та суспільства - превалює європейський концепт культури як буття духу, як утворення духовного, того, що підвладне людському духу і є його проявом.

Цей сучасний європейський концепт культури має тривалу етимологічну та історико-філософську традицію. З самого початку слово “cultura” означало не лише догляд і обробку, а й облагороджування, ушляхетнення. Слово ж “cultus” (поклоніння, шанування) взагалі однозначно говорить про віднесеність до тієї сфери, яку прийнято називати духовною культурою. Не випадково М. Бердяєв писав про сакральні витoki культури, М. Реріх розумів культуру як шанування світла (“культ” – шанування, “ур” – світло), а німецький філософ Вільгельм Вундт перекладає слово “cultura” з латинської мови як «турбота, спрямована на облагородження життя».

Однак починати, мабуть, слід з поняття „paideia”, адже термін “cultura” в латиномовній літературі античності (а саме звідти до нас прийшло слово “культура”) вживається переважно як синонім грецького “paideia”. Останнє ж було центральним поняттям античних уявлень про культуру, адже за часів грецької античності (а пізніше й римської) виховання мало такі універсальні функції, які передували сучасній ідеї культури.

“Paideia” була сферою причетності до певної системи культурних цінностей і орієнтувала на розвиток людини, на максимальне виявлення її здібностей, талантів та можливостей. Вихована таким чином людина ставала “культурною”, за Платоном “paideia” повинна була відкривати людині очі. “Paideia” передбачала, що завдяки системному вихованню та навчанню інтелектуальна, духовна природа людини здатна удосконалюватися. Вихована (“культурна”) людина цінує ідеали істини та свободи, стає повноправним громадянином, тобто, за уявленнями греків, повноправною людиною.

Головну роль у цьому процесі відіграло виховання моральних та інтелектуальних добродітностей. Саме ці добродітності роблять життя гідним того, щоб його прожити. Для культивування розуму й характеру потрібні особливі духовні вправи, які розроблювалися основними філософськими школами античності і були підсумовані Філоном Олександрійським. Ці вправи ставили за мету ствердження нового стилю виховання людського духу – формування людини як людини, що вивчає, досліджує, читає, слухає,

медитує, виховує в собі увагу, самовладання, байдужість до байдужних речей, приборкує пристрасті, згадує про гарні речі і виконує свій обов'язок.

Як бачимо, грецька ідея виховання ("paideia") була цілком підпорядкована уявленню про культуру людського духу. Враховуючи, що латинське "cultura" ототожнювалося з грецьким "paideia", зрозуміло, що воно успадкувало і духовний зміст останнього.

Розуміння культури як буття духу потребує визначення носія духовного – особистості як суб'єкта культури, особистості духовно розвиненої, аксіологічно визначеної, адже «особистісна репрезентація соціуму» (С. Кримський) у формі культурно-діяльній самореалізації набуває свого істинного смислу лише тоді, коли світ цікавить людину не тільки з практичної, ситуативної точки зору – як «мебльована куля» (О. Мандельштам), а насамперед з точки зору своєї самоцінності – як «реальність, якій властивий аксіологічно значущий ландшафт» і яка складає «специфічний ціннісно-смысловий Універсум» [2, с. 107].

Вищим критерієм саморозвитку і самореалізації особистості виступає категорія індивідуальності, яка концентрує всі її структурні рівні і конкретизує соціальні характеристики особистості як соціально-духовні.

Категорія індивідуальності містить ступінь здатності особистості бути своєрідним, самобутнім суб'єктом культурної діяльності, а це єдиний і природний спосіб її повноцінної участі у розвитку суспільства. Чим розвинутіша індивідуальність особистості, чим багатший її духовний досвід, тим вагоміше і її особистий внесок у культурний рух. Індивідуальність надає смисл, істинність різним формам людської активності і тому культура має зумовлений характер, виступає в індивідуальних формах буття і свідомості як індивідуалізований, духовний світ.

Категорія індивідуальності підносить соціокультурні якості особистості до рівня духовності – специфічно людського феномена, який визначає вищі цінності людського способу існування. Виражаючи певний внутрішній стан особистості, духовність поєднує людину з людством і світом, забезпечуючи, з одного боку, її співпричетність соціальному й природному буттю, а з іншого, – виключність людської індивідуальності, її автономність і самоцінність.

Слід звернути увагу, що духовна культура особистості і духовність – категорії взаємопов'язані й взаємозалежні, але не тотожні. Духовна культура особистості виражає внутрішній, духовний світ людини, який складається з певного комплексу почуттів, ідей, ціннісних орієнтацій, ідеалів, духовних потреб та інтересів, які не завжди відповідають критеріям духовності як «найвищого рівня ієрархії цінностей людського світовідношення» – і сонети Петрарки, і атомна бомба є творіннями людського духу. Духовність є вищим проявом духовної культури особистості, її ціннісним ядром, без якого людина не здатна бути особистістю, а тим більше, - індивідуальністю.

Тобто, зовнішня демаркація у розумінні сутності духовності як нематеріального явища недостатня, так як не виявляє специфіки духовності серед інших духовних явищ, таких як свідомість, розум, душа тощо. Своєрідність духовності найбільш явно визначена у її морально-гуманістичній спрямованості, яка найповніше проявляється та реалізується якраз у духовності і вже через неї входять у зміст свідомості та самосвідомості людини, її особистості та індивідуальності.

Отже, духовність можна розглядати як орієнтацію на добро, любов, істину, прекрасне, свободу, справедливість як на найвищі цінності людського буття, значення яких – розвиток і досконалість людини та суспільства. Духовність за своєю природою не може бути антигуманною та неморальною, направленою проти людини, чого не можна сказати про всі складові духовного світу людини. Антигуманні та аморальні духовні потреби та інтереси, ідеї та принципи також входять у зміст свідомості і духовного світу індивіда. Однак очевидно, що характеризують вони цей світ з протилежної сторони, тому до сфери духовності належать тільки ті духовні потреби, ідеї та принципи, які відрізняються гуманістичною та моральною направленістю. Для пояснення сказаного доречно буде наступна аналогія: як не всі явища зі сфери етичного і естетичного охоплюються поняттями

«добро» і «прекрасне», так і не все ідеальне, духовне за своєю природою відноситься до сфери духовності [6, с. 43 - 44].

Виховання духовно розвиненої особистості із сформованою духовністю – актуальна проблема сьогодення, яка потребує ефективних шляхів свого вирішення. Освіта, як спроба вкорінити буття людини у сфері мистецтва, один з них, котрий у сучасному світі все впевненіше заявляє про себе.

Це пов'язано з активною тенденцією сучасного наукового знання до пошуку нових – позалогічних, недискурсивних способів світоосягнення. Ця тенденція характеризується прагненням цілісного сприйняття світу замість руху до торжества однобічної «наукової картини світу». Подібна орієнтація залишає прихованим увесь ціннісно-смысловий шар світобудови у модусі його людської екзистенції, суб'єктивності переживання індивідуального життєвого світу, бо «свобода, доля, простір, час, смерть, життя виявляються мало пристосованими до опису науковою мовою, проте глибоко відчутими та вистражданими. Розумова здібність виявляється при цьому надто плоскою, надто залежною від світу явищ, щоб увібрати їх у себе» [4, с. 84] та відбити притаманний їм індивідуально-значущий сенс.

Звернення до художньо-особистісного світоосягнення розкриває цей сенс, надає свідомості можливість первісності погляду, його людської щирості та емоційної насиченості, безпосередності інтуїтивного споглядання. Тому проблема залучення особистості до світу мистецтва, художнього виховання – це насамперед проблема цілісності людської особистості й цілісності духовної культури, адже духовне освоєння Універсуму здійснюється не лише у формах логіко-раціональної рефлексії, воно потребує свого доповнення образно-інтуїтивним, емоційно насиченим сприйняттям світу, характерним для мистецтва.

З точки зору виховання духовної культури особистості і такого її атрибуту, як духовність, особливо важливою є моральнісна складова мистецтва, адже при всій суперечності й різноманітті поглядів на природу й сутність духовності в сучасній науковій думці вимальовується її беззаперечна моральнісна основа, що дозволяє будувати морально-світоглядні ідентифікації духовності як “здатності переводити універсум зовнішнього буття у внутрішній всесвіт особистості на етичній основі” (С. Б. Кримський).

На моральнісну складову мистецтва звернули увагу вже давні греки, які пов'язали прекрасне і морально досконале поняттям калокагатії і висунули ідею про те, що справжнє мистецтво не може бути аморальним. Не даремно від мистецтва греки очікували духовної користі в етичному, педагогічному, політичному відношенні.

Особливою увагою у цьому сенсі користувалася музика. Вчення про музичний етос як вчення про етичне значення музики, її зв'язок з психікою, темпераментом та моральними здібностями людини було загальноантичним вченням і наскрізною проблемою античної естетики. І якщо музика і музичне виховання були практичною основою педагогічної теорії греків класичної епохи, то вчення про музичний етос було її теоретичним підґрунтям. Греки розглядали музику як найважливіший чинник впливу на моральний світ людини, як найефективніший засіб виправлення та виховання характерів, створення певної психологічної установки особистості – етосу.

Зокрема, теорія музичного виховання Платона, а пізніше і музично-естетична концепція Арістотеля будувалися на розумінні суспільного характеру музики, її виховної функції та зв'язку з громадянським етосом. Заняття ж музикою як важлива і серйозна справа, а не лише розвага, повинні були стати головною частиною державної системи виховання і вважалися обов'язковими для всіх громадян. Показово, що Платон неодноразово вимагав в ім'я укріплення моралі та знищення розпусти усіяких обмежень і суворой регламентації в галузі музичної практики, аж до заборони певних ладів та музичних інструментів, а Арістотель, розвиваючи своє вчення про музичний етос, наголошував на етичних властивостях певних ладів, вважаючи найбільш вдалим для виховних цілей суворий і розмірений дорійський лад.

У подальшій історії розвитку гуманістичної думки неодноразово зверталась увага на взаємозв'язок художньої і моральної свідомості. Наприклад, романтики взагалі ототожнювали прекрасне з духовним як вищим проявом моралі, вершиною ж прекрасного для них завжди залишалось мистецтво. А їх натхненник І. В. Гете, спираючись на висновок І. Канта про красу як символ моральності, про прекрасне як природу, освітлену кінцевою моральною метою (Кант стверджує, що через красу «природа» немов би говорить... дещо таке, що, здається, має вищий сенс»), з глибокою впевненістю наголошував на тому, що мистецтво органічно включає моральність і людина, яка володіє мистецтвом, водночас володіє і релігією.

XX століття підсумовує думку про моральнісну складову мистецтва словами Х. Ортеги-і-Гассета: «В мистецтві, як і в моралі, належне не залежить від нашого свавілля; залишається підкоритися тому імперативу, який диктує нам епоха» [3, с. 236]. Ще категоричніший висновок Ж. Марітена: «... домен Мистецтва і домен Моралі складають два автономні світи, але всередині того ж людського субстрату. ...І оскільки художник є людина, перш ніж бути художником, автономний світ моралі безперечно вище (і ширше), ніж автономний світ мистецтва. Інакше говорячи, Мистецтво посереднім і зовнішнім чином підпорядковано Моралі» [1, с. 172 - 178].

Отже, мистецтво як морально осмислений світ культурного буття найповніше відповідає задачам формування духовно зрілої особистості, вищим рівнем якого є виховання духовності. Якщо естетика й філософія намагаються вирішити цю проблему теоретично, то мистецтво – духовно-практично, адже вищі цінності світовідношення тільки тоді стають надбанням особистості, коли вони пережиті, а не сприйняті теоретично. Тому мистецька освіта повинна бути визнана одним з найефективніших шляхів духовного виховання особистості у сучасному суспільстві. Відтак, завдання розробки мистецько-педагогічних технологій, які б відповідали потребам такого виховання, виступають сьогодні на перший план в системі реформування вітчизняної освіти і постають актуальними для подальших досліджень в галузі мистецької педагогіки.

Література

1. **Маритен Ж.** Ответственность художника // Самосознание европейской культуры XX века: Мыслители и писатели Запада о месте культуры в современном обществе. – М.: Политиздат, 1991. – С. 171 - 207.
2. **Кримський С.** Ціннісно-смісловий універсум як предметне поле філософії // Філософська і соціологічна думка. – 1996. - № 3-4. - С. 102 – 116.
3. **Ортега-и-Гассет Х.** Дегуманизация искусства // Самосознание европейской культуры XX века: Мыслители и писатели Запада о месте культуры в современном обществе. – М.: Политиздат, 1991. – С. 230 - 263.
4. **Савельева М. Ю.** О бесцельности философствования // Філософсько-антропологічні читання ' 1995. – Вип.1. – К., 1996. – С. 82-89.
5. **Табачковський В.** Особистісні виміри людського: духовність, свобода, творчість, моральність // Філософія: світ людини. – К.: Либідь, 2003. – С. 199 – 224.
6. **Холін М. М., Писчиков В. С.** Атрибути духовності // Актуальні проблеми духовності: Збірка наукових праць. - Вип. 4(1). - Кривий Ріг: Видавництво «І. В. І», 2002. – С. 43 - 49.